

NATIONALMUSEETS
NATURVIDENSKABELIGE
UNDERSØGELSER

Dendrokronologisk undersøgelse af tømmer fra Flynder kirke, Ringkøbing amt

af
Orla Hylleberg Eriksen

NNU rapport nr. 22 • 2008

RINGKØBING AMT

Flynder kirke

18.07.03 Flynder sogn

Danmarks Kirker ved Thomas Bertelsen.

Formål: Datering.

Prøvetagning: Thomas Bertelsen

Laboratorieundersøgelse: Orla Hylleberg Eriksen.

NNU j.nr. A8758

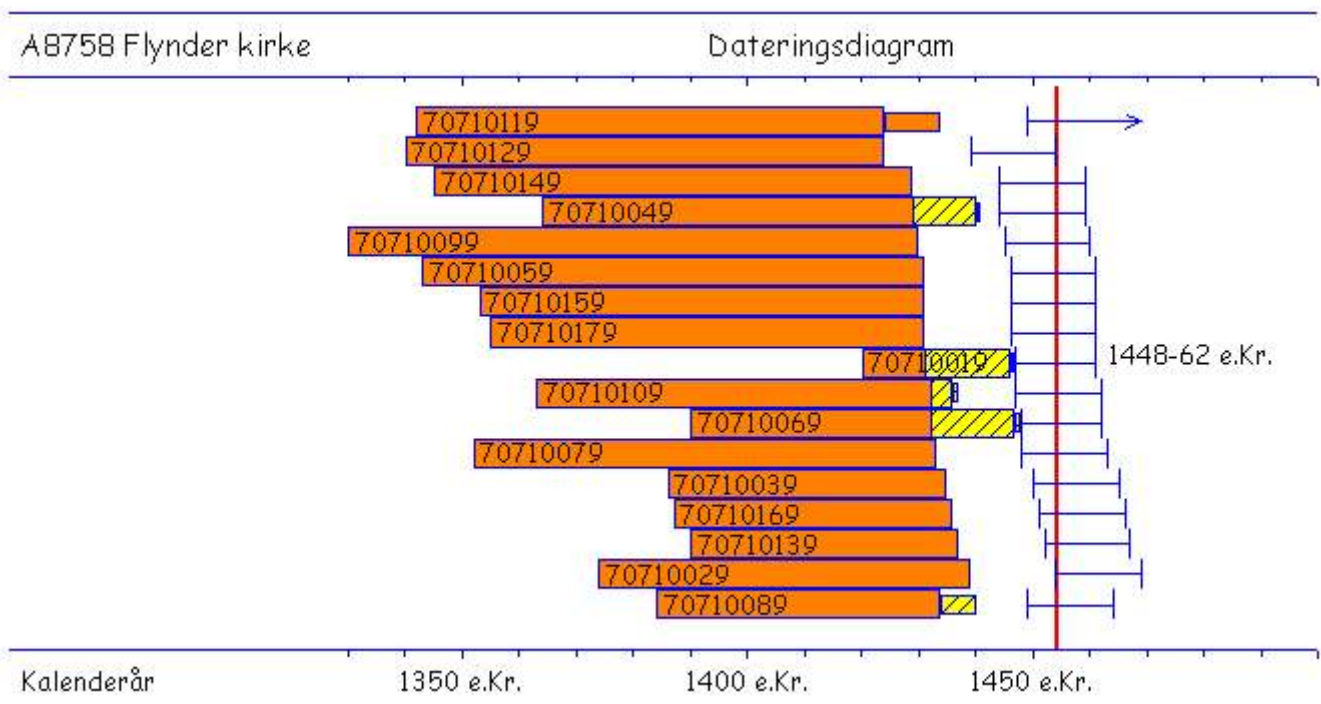
Tagkonstruktion over skib

17 prøver af eg (*Quercus* sp.) undersøgt. Alle prøver er udtaget som boreprøver. Alle prøver er dateret. Der er konstateret splintved på seks af prøverne, men, baseret på iagttagelser af prøveudtager i forbindelse med prøveudtagningen, kan det sandsynliggøres, at boringen for de fleste af prøverne starter i overgangen mellem kerne- og splintved.

Én af prøverne (70710019) har for få årringe til at kunne behandles af vores computerprogrammer. Dateringen af denne prøve er fastsat ved visuel sammenligning af årringskurverne.

Yngste bevarede årring er dannet i 1447 (70710069). Korrigeres der for manglende årringe i splintved, kan det beregnes, at træet, som prøven kommer fra, er fældet i tidsrummet ca. 1448-62 e.Kr. Denne datering gælder alle træerne, som de undersøgte prøver kommer fra (se dateringsdiagram).

Kurverne fra alle prøverne er sammenregnet til en middelkurve (7071M002) på 118 år, som dækker perioden 1330-1447 e.Kr.

Anvendt splintstatistik for egetræ: 20 (-5+10) år.

A8758 Flynder kirke - indbyrdes krydsdateringer

	0029	0039	0049	0059	0069	0079	0089	0099	0109	0119	0129	0139	0149	0159	0169	0179
0029	*	4.26	4.95	0.83	4.72	4.87	2.20	3.19	3.42	1.13	2.44	6.32	2.40	4.03	4.13	3.12
0039	4.26	*	3.68	0.93	3.74	2.32	3.80	2.69	5.01	1.63	1.16	4.53	3.36	4.27	4.50	2.02
0049	4.95	3.68	*	4.04	2.72	3.10	3.57	5.60	5.00	0.03	1.14	5.19	4.81	11.61	3.90	2.70
0059	0.83	0.93	4.04	*	1.08	2.92	2.16	5.67	3.63	2.55	2.37	-	6.75	3.36	0.92	2.65
0069	4.72	3.74	2.72	1.08	*	3.59	7.23	1.38	2.64	3.39	1.88	3.20	2.45	3.64	5.98	3.44
0079	4.87	2.32	3.10	2.92	3.59	*	2.96	2.42	4.02	2.58	2.01	3.78	3.88	2.52	4.07	2.40
0089	2.20	3.80	3.57	2.16	7.23	2.96	*	2.12	4.00	1.35	0.16	3.31	3.21	3.79	5.11	3.64
0099	3.19	2.69	5.60	5.67	1.38	2.42	2.12	*	5.88	1.65	2.30	4.18	7.27	4.52	3.41	2.81
0109	3.42	5.01	5.00	3.63	2.64	4.02	4.00	5.88	*	0.42	3.09	3.86	4.67	7.61	4.76	3.71
0119	1.13	1.63	0.03	2.55	3.39	2.58	1.35	1.65	0.42	*	8.15	-	4.62	1.21	2.73	2.91
0129	2.44	1.16	1.14	2.37	1.88	2.01	0.16	2.30	3.09	8.15	*	-	4.11	2.72	1.60	3.01
0139	6.32	4.53	5.19	-	3.20	3.78	3.31	4.18	3.86	-	-	*	2.23	4.76	3.64	1.12
0149	2.40	3.36	4.81	6.75	2.45	3.88	3.21	7.27	4.67	4.62	4.11	2.23	*	5.17	3.09	4.67
0159	4.03	4.27	11.61	3.36	3.64	2.52	3.79	4.52	7.61	1.21	2.72	4.76	5.17	*	5.31	3.28
0169	4.13	4.50	3.90	0.92	5.98	4.07	5.11	3.41	4.76	2.73	1.60	3.64	3.09	5.31	*	3.17
0179	3.12	2.02	2.70	2.65	3.44	2.40	3.64	2.81	3.71	2.91	3.01	1.12	4.67	3.28	3.17	*

A8758 Flynder kirke - krydsdateringer med referencekurver

	7071M002
Sjælland, 2X900001	6.03
Danmark Vest + Slesvig, 9i456785	5.93
Slesvig-Holsten, DM100003	1.70
Hamborg, DM100007	3.07
Norge, NTest1	4.04
Sydvestskåne, SM000001	6.57
Skåne og Blekinge, SM000005	6.29
Lund, SM000006	5.47
Ystadsområdet, SM100003	6.07

A8758 Flynder kirke - Katalog

Unders nr.	Beskrivelse	År	Marv	Splint	Slutring	Synkron position	Datering	Bem.
70710019	2. fag fra V: N-spærstiver	27	?	15 år	S1	1420-1446	ca. 1451	§
70710029	3. fag fra V: N-spærstiver	65	1 cm	ne j	H1	1374-1439	efter ca. 1459	§
70710039	4. fag fra V: N-spærstiver	50	?	ne j	H1	1386-1435	efter ca. 1455	§
70710049	5. fag fra V: N-spærstiver	77	1-2 cm	11 år	S1	1364-1440	ca. 1449	§
70710059	7. fag fra V: N-spærstiver	88	1 cm	ne j	H1	1343-1431	efter ca. 1451	§
70710069	12. fag fra V: N-spærstiver	58	3-4 cm	15 år	S1	1390-1447	ca. 1452	§
70710079	13. fag fra V: N-spærstiver	82	<1 cm	ne j	H1	1352-1433	efter ca. 1453	§
70710089	14. fag fra V: N-spærstiver	51	?	H/S	S6	1384-1434	ca. 1454	§
70710099	16. fag fra V: N-spærstiver	101	<1 cm	ne j	H1	1330-1430	efter ca. 1450	§
70710109	3. fag fra Ø: S-spærstiver	74	ja	4 år	S1	1363-1436	ca. 1452	§
70710119	7. fag fra Ø: S-spærstiver	81	2-3 cm	ne j	H10	1342-1424	efter ca. 1454	§
70710129	8. fag fra Ø: S-spærstiver	85	1 cm	ne j	H1	1340-1424	efter ca. 1444	§
70710139	10. fag fra Ø: S-spærstiver	48	2-3 cm	ne j	H1	1390-1437	efter ca. 1457	§
70710149	11. fag fra Ø: S-spærstiver	85	ja	ne j	H1	1345-1429	efter ca. 1449	§
70710159	12. fag fra Ø: S-spærstiver	79	<1 cm	ne j	H1	1351-1431	efter ca. 1451	§
70710169	3. fag fra V: S-spær	50	3-4 cm	ne j	H1	1387-1436	efter ca. 1456	§
70710179	8. fag fra V: S-spær	77	1-2 cm	ne j	H1	1355-1431	efter ca. 1451	§

Tegnforklaring: B - bark, W - valdkante (barkring), vf - vinterfældning, sf - sommerfældning, Hx - Heartwood (kerneved) x = antal, Sx - Sapwood (splintved) x = antal, Hx og Sx angiver arringe, som ikke er inkluderet i rubrikkerne År og Splint. H/S angiver Heartwood/Sapwood grænse. § = boring startet i splint.

Publicering:

Med mindre andet er aftalt kan resultatet frit anvendes evt. med henvisning til denne rapport. Kontakt evt. laboratoriet for hjælp og yderligere oplysninger.

Rapporten kan downloades fra hjemmesiden www.nnu.dk, under Dendrokronologi, Rapporter.

Generelt om dendrokronologiske undersøgelser

Undersøgelsen foretages på et tværsnit af træprøven, hvor målebanelne tildannes ved hjælp af en barberbladskniv. Ved undersøgelsen anvendes et mikroskop med forstørrelse på ca. 10 - 40 gange samt en målemaskine til datafangst.

Årringene i den enkelte prøve måles normalt mindst to gange, helst på to forskellige målebaneler. Årringskurven for de enkelte radier tegnes for visuel kontrol af målingerne for den enkelte prøve. Efter eventuelle rettelser/korrektioner regnes de to radier sammen til den kurve, som repræsenterer prøven. Kurverne søges synkroniseret relativt og der beregnes eventuelt én eller flere middelkurver (lokalitetskronologier). Såvel enkeltkurver som eventuelle middelkurver søges dateret ved hjælp af allerede udarbejdede grundkurver ("masterkronologier"). Det dendrokronologiske Laboratorium ved Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser har udarbejdet et grundkurvekompleks (flere lokale grundkurver) for egetræ, som dækker perioden fra nutiden og tilbage til ca. 100 f.kr. Derudover har laboratoriet adgang til de fleste regionale egetrækronologier i Nordeuropa takket være et udstrakt samarbejde med de dendrokronologiske laboratorier ved Lunds - og Hamborgs Universitet.

Rapporten omfatter alle undersøgte prøver (daterede og udaterede). Der gives en summarisk redegørelse, efterfulgt af en kort karakteristik af hver enkelt prøve.

Ved daterede prøver oplyses det tidsspænd, som de bevarede årringe dækker, samt træets fældningstidspunkt.

Hvis der er bark bevaret på prøven, eller hvis det er muligt, at fastslå om barkringen er bevaret, er det endvidere angivet, om træet er fældet om vinteren eller om sommeren. Barkringen er den sidst dannede årring i træets levetid og ligger umiddelbart under barken. Ved vinterfældning er barkringen færdigdannet, og træet må være fældet uden for vækstsæsonen, dvs. i oktober-april, mens sommerfældning angiver, at barkringen ikke er færdigdannet, og at træet er fældet i vækstsæsonen, maj-september.

Fældningstidspunkt - anvendelsestidspunkt - datering!

En dendrokronologisk dateringsundersøgelse giver oplysning om dannelsesstidspunktet for de undersøgte årringe, samt hvornår træet blev fældet. Alle undersøgelser viser, at under normale omstændigheder blev træet anvendt kort tid efter fældningen.

Det er f.eks. muligt at sammenligne dendrokronologiske og kulturhistoriske (skriftlige kilder, inskriptioner o.l.) dateringer. En undersøgelse som Hamborg Universitet har udført på knap 200 malerier på egetræspaneler, hvor kunstneren har signeret og dateret maleriet, viste, at der sjældent er gået mere end 5 år mellem fældningen af træet og fremstillingen af maleriet. Disse resultater understøttes af tilsvarende sammenligninger udført på bygningstømmer i Danmark. Ofte viser det sig, at fældningsår er sammenfaldende med anvendelsesår.

Spørgsmålet om lagring kan også besvares ud fra iagttagelser på de bevarede træstykker. Ved lagring af træ er det vigtigt at få fjernet bark og den yderste bløde del (splinten), som let bliver udsat for insekt- og rådangreb. Findes der derfor bark og intakt splintved på jordgravede stolper o.l., tyder det på, at de ikke har ligget ret længe, før de blev anvendt. Endvidere vil der, som følge af skrumpning under tørringen,

uvægerligt opstå radiale sprækker (tørkeridser) i nyfældet træ, hvis det lagres i længere tid. Når træet derefter graves ned, fyldes disse sprækker med jord, hvorved de bliver let genkendelige, når træet senere undersøges. Mangler de, er det tegn på, at tømmeret er nedgravet i "frisk" tilstand.

En del formforandringer, som først kan være indtruffet efter træets forarbejdning, viser, at tømmeret er bearbejdet i "saftfrisk" tilstand. F.eks. bliver kvarttømmer, som oprindelig er fremstillet med et retvinklet tværsnit, rombisk ved tørkesvind. Dette kan ofte iagttages ved tømmer i tagkonstruktioner.

Træ og i særlig grad egetræ lader sig nemmest bearbejde med håndværktøj (økser, kiler mm) i frisk tilstand. Efter flere års udtørring bliver egetræ så hårdt, at der ofte må maskindrevet værktøj til for at skære det igennem. Gennem hele vor forhistorie var kiler, skovøksen, bredbilen, stødøksen og skarøksen tømmerens vigtigste arbejdsredskaber. Værktøjsspor fra disse redskaber viser tydeligt, at træet er bearbejdet kort tid efter fældningen. For fortidens håndværkere har det ikke været et spørgsmål om at bruge vellagret tømmer, man at få træ, som specielt var velegnet til den opgave, de stod over for.

En datering af én enkelt prøve giver ikke en sikker datering af et helt bygningsværk (det være sig kirke, hus, borg, skib o.l.). Der kan være tale om genbrug, reparation etc. Har man derimod mange prøver fra den samme konstruktion, hvor den dendrokronologiske undersøgelse viser, at de har samme fældningstidspunkt, er der stor sandsynlighed for, at træerne er fældet ad hoc og anvendt med det samme. Endvidere er der mulighed for at tage hensyn til eventuelt genbrug af tømmer, reparationer, byggefasen og lignende.

Beregning af fældningstidspunkt

Muligheden for at opnå en præcis angivelse af fældningstidspunktet for egetræ afhænger af, om der er bark eller splintved bevaret på prøverne.

Splintveddet findes lige under barken og omfatter træets sidstdannede årringe. Hvis der er bark eller barkkant tilstede, betyder det, at barkringen er bevaret, og fældningstidspunktet kan derfor *angives præcist*. Er kun en del af splintveddet bevaret på prøven, kan fældningstidspunktet *beregnes med stor nøjagtighed*, idet det manglende antal årringe i splintveddet kan beregnes i de fleste tilfælde. Kan overgangen mellem kerne- og splintved konstateres, er det muligt at angive et omtrentligt tidspunkt, hvor fældnings-tidspunktet vil ligge, selvom intet af splintveddet er bevaret. Endelig kan både splintveddet og en del af kerneveddet mangle. I dette tilfælde er det kun muligt at *angive det tidligst mulige* fældningstidspunkt.

Til beregning af fældningstidspunktet anvendes en "splintstatistik" udarbejdet på grundlag af empiriske undersøgelser.

Der foreligger oversigter for egetræ fra Irland, England, Vesttyskland og Polen. Resultaterne varierer, men generelt gælder det, at jo større egenalder et egetræ har, jo flere årringe findes der i splintveddet, samt at "modne" egetræer (100-200 årige), som har vokset i Irland og England gennemsnitligt indeholder flere årringe (ca. 30) i splintveddet end træer, som har vokset i Vesteuropa (ca. 25), og at antallet af splintårringe aftager jo længere østpå, træerne har vokset (13-19 i Polen).

Forskningen vedrørende fastlæggelse af antallet af splintårringe i egetræ er i konstant udvikling, og der kan ikke gives noget entydigt svar på problemstillingen. HILLAM, J., MORGAN, R. A. and TYERS, I. G.:

Sapwood estimates and the dating of short ring sequences. *Applications in Tree-ring Studies*, ed. R. G. Ward. BAR S333, 1987, 165-185, berører emnet generelt og anbefaler et tillæg for manglende splint på 10-55 år.

